

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



دانشکده الهیات و معارف اسلامی

رساله دکتری

رشته فقه و مبانی حقوق

عنوان:

**بررسی نظریه خطابات قانونی، مبادی، مبانی،**

**آثار و پیامدهای آن**

استاد راهنما:

دکتر محمد علی راغبی

استاد مشاور:

دکتر سید علی اصغر موسوی رکنی

نگارنده:

امین صدوقی

زمستان ۹۷

ب

تاریخ: ۳۰/۱۱/۹۷  
 شماره: ۲۹۵  
 پیوست: ۹

بیت



« صورت جلسه دفاع از رساله دکتری تخصصی »

با تاییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) جلسه دفاعیه رساله جناب آقای امین صدوقی به شماره دانشجویی 9245062005 دوره روزانه رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی تحت عنوان بررسی نظریه خطایات قانونی مبادی میبانی آثار و پیامدهای آن با حضور هیأت داوران در محل دانشگاه قم در تاریخ ۱۳/۱۱/۹۷ تشکیل گردید. در این جلسه رساله مذکور با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت. قرار نگرفت و نامبرده نمره یازده با عدد ۱۴۰۰ باحرف درج شده با درجه عالی و خیلی خوب و خوب و متوسط و مردود دریافت نمود.

نام و نام خانوادگی	سمت	مرتبه علمی	اعضاء
محمدعلی راضی	استاد راهنما	استادیار	
سید علی اصغر موسوی رکنی	استاد مشاور	استادیار	
عبادته امید فرد	استاد ناظر	دانشیار	
محسن ملک افشلی	استاد ناظر خارجی	استادیار	
محمد نوذری فردوسیبه	ناظر رساله و نماینده تحصیلات تکمیلی	استادیار	

مدیر تحصیلات تکمیلی  
 نام و امضاء

معاون آموزشی و تحصیلات تکمیلی دانشکده  
 نام و امضاء

در شبانی نمره رساله بر اساس این نامه دکتری شرح زیر انجام می شود.  
 \* برپوده کمتر از 16  
 \* خوب (17-19)  
 \* خیلی خوب (18-19)  
 \* عالی (20-19)

1397/10/23 تاریخ چاپ

نشانی:

آق. چاره قدیم اصلهان  
 دانشگاه قم  
 کد پستی ۳۷۱۶۱۴۶۶۱  
 تلفن ۳۲۸۵۳۲۱۱  
 دور نویس:  
 معاونت آموزشی ۳۲۸۵۵۶۸۴  
 معاونت اداری ۳۲۸۵۵۶۸۶  
 معاونت دانشجویی ۳۲۸۵۵۶۸۸



دانشگاه قم

مدیریت تحصیلات تکمیلی

« تعهد نامه اصالت پایان نامه / رساله »

اینجانب آقای/خانم: امین صدوقی دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد  دکتری  به شماره

دانشجویی ۹۲۴۵۰۲۳۰۰۵ رشته: الهیات گرایش: فقه و مبانی حقوق که در تاریخ ۱۳۹۷/۱۱/۰۱

از پایان نامه/ رساله خود تحت عنوان: بررسی تطبیقی خطایابی و آنتی-صابونی آبار و بیابانگردی آن

با نمره: ۱۹ و با درجه: عالی دفاع نموده‌ام؛ بدین وسیله متعهد می‌شوم که:

۱- این پایان نامه/رساله حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و... استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و رویه موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست مربوطه ذکر و درج کرده‌ام.

۲- این پایان نامه/رساله قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و یا هرگونه بهره‌برداری، اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه/رساله را داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی دانشگاه قم مجوزهای مربوطه را درخواست و اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را می‌پذیرم و دانشگاه قم مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی‌ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی متعهد:  
تاریخ و امضاء  
امین صدوقی

گواهی امضاء:  
صحت امضای دانشجو مورد تایید می باشد.  
نام و نام خانوادگی نماینده تحصیلات تکمیلی  
تاریخ و امضاء  
۱۳۹۷/۱۱/۰۸

دسترسی به این مدرک بر پایه آیین نامه ثبت و اشاعه پیشنهادها، پایان نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شماره ۱۹۵۹۲۹/۱۹۵۹۲۹ و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۱۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدفهای علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایه قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شذنی است.

## تقدیم به:

روح ملکوتی بنیان‌گذار انقلاب اسلامی ایران، حضرت امام خمینی (ره)،

که با سلوک الهی خویش، راه و رسم بندگی را به ما آموختند.

## تشکر و قدردانی؛

حمد و سپاس خدای را که با رحمت خویش توفیق کسب معرفت را به ما عطا فرمود.

در اینجا بر خود لازم می‌دانم از تمامی اساتید بزرگوار، به ویژه اساتیدی که در طول سالیان گذشته، در حوزه علمیه قم، در تحصیل علم و معرفت و اخلاق، افق را ما بوده‌اند، تقدیر و تشکر نمایم.

به ویژه از استاد گرامی و دانشمند محقق، جناب آقای دکتر محمد علی راغبی که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان‌نامه تقبل نموده‌اند، نهایت تشکر و سپاس‌گذاری را دارم.

همچنین از جناب آقای دکتر سید علی اصغر موسوی رکنی که با تقبل مشاوره این پایان‌نامه، مرا مورد لطف قرار دادند، کمال تشکر را دارم.

## چکیده

نظریه خطابات قانونیه، از نوآوری های علمی امام خمینی (ره) در دانش اصول فقه می باشد. ایشان این دیدگاه را در مورد چگونگی تشریح و جعل احکام شرعی بیان نموده، و قائل هستند آن دسته از خطباتی که در شرع مقدس شخصی نبوده و کلی می باشند، از باب جعل قانون صادر گشته اند و حالات گوناگون عارض بر مکلفین همچون قدرت و علم، در آن ها به عنوان قید اخذ نشده است، بلکه حکم صرفاً روی عناوین کلی ماخوذ در خطاب می رود. به جهت اهمیت این نظریه در دانش فقه و اصول فقه، و به لحاظ وجود تضارب آراء در رابطه با این نظریه و تاثیرات عمیقی که این نظریه در مباحث گوناگون فقهی و اصولی در پی خواهد داشت، این پژوهش به فحوص از زوایای این نظریه و بررسی مبانی، دلائل، نقدهای وارد بر این نظریه می پردازد تا از این رهگذر ثمرات مهم این نظریه در دانش اصول فقه، فقه عبادی، فقه معاملی، و فقه سیاسی روشن گردد. برای انجام این پژوهش، با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی، و با استفاده از داده های کتابخانه ای، علاوه بر بررسی کتب فقهی و اصولی و تقریرات دروس امام راحل، دلائل ردّ و اثبات این نظریه را که در کلمات سائر محققین و فقها مطرح شده است، مورد توجه قرار گرفته است. در این پژوهش، ضمن تبیین این نظریه محققانه، پیامدهای این نظریه در مسائل مهم و متعددی از مباحث مربوط به دانش اصول فقه، فقه عبادی، فقه معاملات، و فقه سیاسی مطرح شده است. از جمله این مسائل می توان به مسائل «عدم اشتراط ابتلاء در تنجیز علم اجمالی»، «صحت نماز در ضیق وقت»، و «تقدم رویکرد جامعه گرا در مقابل نگاه فردگرا» اشاره نمود.

کلید واژگان: خطابات، خطابات قانونیه، قانون، حکم، انحلال

## فهرست:

مقدمه.....	۱
۱. بیان مسأله.....	۱
۲. ضرورت تحقیق.....	۲
۳. هدف از تحقیق.....	۳
۴. سؤال اصلی.....	۳
۵. سؤالات فرعی.....	۳
۶. فرضیه ها.....	۳
۷. روش تحقیق.....	۴
۸. ساختار پژوهش.....	۵
۹. پیشینه موضوع.....	۵
۱۰. نوآوری های رساله.....	۶
<b>فصل اول: مفاهیم و کلیات</b> .....	<b>۸</b>
<b>۱-۱. حکم</b> .....	<b>۹</b>
۱-۱-۱. حکم در لغت.....	۹
۱-۱-۲. حکم در اصطلاح.....	۱۰
۱-۱-۳. تبیین موضوع و متعلق حکم و تفاوت آن ها با یکدیگر.....	۱۴
۱-۱-۴. انقسام حکم به تکلیفی و وضعی.....	۱۹
۱-۱-۵. انقسام حکم به واقعی اولی و واقعی ثانوی و ظاهری.....	۲۱



۲۳	۱-۱-۶. انقسام حکم به مولوی و ارشادی.....
۲۵	۱-۲. خطاب.....
۲۵	۱-۲-۱. خطاب در لغت.....
۲۶	۱-۲-۲. خطاب در اصطلاح.....
۲۷	۱-۲-۳. انواع خطاب.....
۲۷	۱-۳-۲-۱. خطابات شخصی و کلی.....
۳۰	۱-۳-۲-۲. خطابات ترتیبی.....
۳۰	۱-۳-۲-۳. خطاب تسجیلی.....
۳۰	۱-۳-۲-۴. خطاب قانونی.....
۳۱	۱-۳. قانون.....
۳۱	۱-۳-۱. قانون در لغت.....
۳۲	۱-۳-۲. قانون در اصطلاح.....
۳۴	۱-۳-۳. قواعد حقوقی و ویژگی‌های آن.....
۳۶	۱-۳-۴. تفاوت‌های قواعد حقوقی با احکام شرعی.....
۳۹	۱-۳-۵. اشتراک احکام کلی شرعی و قواعد حقوقی در وصف کلیت.....
۴۰	۱-۴. انحلال.....
۴۱	۱-۴-۱. انحلال در لغت.....
۴۲	۱-۴-۲. انحلال در اصطلاح.....
۴۲	۱-۴-۲-۱. انحلال در باب احکام تکلیفی.....
۴۳	۱-۴-۲-۲. انحلال در باب علم اجمالی.....

- ۴۴.....۳-۲-۴-۱. انحلال در باب احکام وضعی.....
- ۴۵.....۳-۴-۱. انواع انحلال.....
- ۴۵.....۱-۳-۴-۱. انحلال حقیقی و حکمی.....
- ۴۶.....۲-۳-۴-۱. انحلال طولی و عرضی.....
- فصل دوم: مبادی نظریه خطابات قانونیه و بررسی نظریه رقیب..... ۴۸**
- ۱-۲. مبادی نظریه خطابات قانونیه..... ۴۹**
- ۴۹.....۱-۱-۲. تعلق احکام به طبایع و ارتباط آن با نظریه خطابات قانونیه.....
- ۴۹.....۱-۱-۱-۲. تعلق احکام به طبایع یا افراد؟.....
- ۵۲.....۲-۱-۱-۲. ارتباط این مسأله با نظریه خطابات قانونیه.....
- ۵۳.....۲-۱-۲. تفسیر عموم و اطلاق و ارتباط آن با نظریه خطابات قانونیه.....
- ۵۳.....۱-۲-۱-۲. عموم.....
- ۵۵.....۲-۲-۱-۲. اطلاق.....
- ۵۸.....۳-۲-۱-۲. تفاوت عموم و اطلاق از نگاه مشهور.....
- ۵۹.....۴-۲-۱-۲. تفاوت عموم و اطلاق از دیدگاه امام خمینی (ره).....
- ۶۰.....۵-۲-۱-۲. ارتباط این مسأله با نظریه خطابات قانونیه.....
- ۶۱.....۳-۱-۲. مراتب حکم و جایگاه آن در نظریه خطابات قانونیه.....
- ۶۱.....۱-۳-۱-۲. نظریه مرحوم آخوند.....
- ۶۲.....۲-۳-۱-۲. اشکالات مشهور بر کلام مرحوم آخوند (ره).....
- ۶۲.....۳-۳-۱-۲. نظریه امام خمینی (ره) در باب مراتب حکم و جایگاه آن در نظریه خطابات قانونیه.....
- ۶۳.....
- ۶۵.....۴-۱-۲. عرف و سیره‌های عقلانی و ارتباط آن با نظریه خطابات قانونیه.....

- ۶۶..... ۱-۴-۱-۲. مراد از عرف و سیره‌های عقلانی و دایره حجیت آن
- ۶۷..... ۲-۴-۱-۲. ارتباط این مسأله با نظریه خطابات قانونیه
- ۶۸..... ۵-۱-۲. تقسیم قضایا به طبیعی، حقیقیه و خارجی و ارتباط آن با نظریه خطابات قانونیه
- ۶۹..... ۱-۵-۱-۲. تقسیم قضایا به طبیعی، حقیقیه و خارجی
- ۷۱..... ۲-۵-۱-۲. ارتباط این انقسام با نظریه خطابات قانونیه
- ۷۲..... ۲-۲. بررسی نظریه رقیب (انحلال)
- ۷۲..... ۱-۲-۲. مراد از نظریه انحلال
- ۷۴..... ۲-۲-۲. انحلال در کلام مشهور
- ۷۵..... ۱-۲-۲-۲. انحلال در کلام محقق نائینی (ره)
- ۸۰..... ۲-۲-۲-۲. انحلال در کلام محقق خوئی (ره)
- ۸۱..... ۳-۲-۲. ادله اثبات نظریه انحلال
- ۸۱..... ۱-۳-۲-۲. دلیل اول: ظهور عرفی خطابات شرعی
- ۸۲..... ۲-۳-۲-۲. دلیل دوم: اقتضاء برخی از آیات خاص
- ۸۵..... ۴-۲-۲. اشکالات نظریه انحلال
- ۸۵..... ۱-۴-۲-۲. عدم صحت خطاب به عاصی و کافر
- ۸۸..... ۲-۴-۲-۲. عدم شمول خطاب نسبت به جاهل
- ۸۸..... ۳-۴-۲-۲. عدم شمول خطاب در فرض وجود انگیزه طبیعی در نفس مکلف
- ۸۹..... ۴-۴-۲-۲. عدم لزوم احتیاط هنگام شک در قدرت
- ۹۲..... ۵-۴-۲-۲. لزوم نسیت در احکام وضعی
- ۹۴..... ۶-۴-۲-۲. اجتماع دورغ‌های متعدد در یک خبر

- ۷-۴-۲-۲. عدم وجوب نماز بر شخصی که در همه وقت نماز نائم بوده است ..... ۹۴
- فصل سوم: بررسی نظریه خطابات قانونیه، مبانی، و مسائل آن ..... ۹۶**
- ۳-۱. مبانی نظریه خطابات قانونیه ..... ۹۷
- ۲-۳. تبیین نظریه خطابات قانونیه ..... ۱۰۰
- ۳-۳. ادله اثبات نظریه خطابات قانونیه ..... ۱۰۵
- ۱-۳-۳. وجدان ..... ۱۰۵
- ۲-۳-۳. رویه عقلا در قانون گذاری ..... ۱۰۶
- ۳-۳-۳. ظهور الفاظ خطابات ..... ۱۰۷
- ۴-۳-۳. وحدت ملاک در انشاء و اخبار ..... ۱۰۸
- ۵-۳-۳. وحدت تشریح در احکام تکلیفی و وضعی ..... ۱۰۹
- ۳-۴. بررسی اشکالات وارد شده بر نظریه خطابات قانونیه ..... ۱۱۰**
- ۱-۴-۳. اشکال اول: عدم امکان اهمال در مقام ثبوت ..... ۱۱۰
- ۱-۱-۴-۳. پاسخ اشکال ..... ۱۱۱
- ۲-۴-۳. اشکال دوم: مشیر بودن عناوین مأخوذ در خطابات شرعی به افراد ..... ۱۱۲
- ۱-۲-۴-۳. پاسخ اشکال ..... ۱۱۳
- ۳-۴-۳. اشکال سوم: استلزام تفریق بین خطابات عام و خطابات مطلق ..... ۱۱۴
- ۱-۳-۴-۳. پاسخ اشکال ..... ۱۱۵
- ۴-۴-۳. اشکال چهارم: قبح تعلق بعث به عاجز و جاهل ..... ۱۱۶
- ۱-۴-۴-۳. پاسخ اشکال ..... ۱۱۷
- ۵-۴-۳. اشکال پنجم: عدم سازگاری با ظهور ادله ..... ۱۱۷
- ۱-۵-۴-۳. پاسخ اشکال ..... ۱۱۹

- ۱۲۰.....۳-۴-۶. اشکال ششم: عدم انطباق با ارتکازات عرفی.....
- ۱۲۳.....۳-۴-۶-۱. جواب اشکال.....
- ۱۲۴.....۳-۴-۷. اشکال هفتم: عدم مساعدت وجدان.....
- ۱۲۵.....۳-۴-۷-۱. پاسخ اشکال.....
- ۱۲۵.....۳-۴-۸. اشکال هشتم: تناسب ظهور برخی از آیات شریفه با نظریه انحلال.....
- ۱۲۸.....۳-۴-۸-۱. پاسخ اشکال.....
- ۱۳۰.....۳-۴-۹. اشکال نهم: وارد نبودن محذور لزوم کذب‌های متعدد در جملات خبریه.....
- ۱۳۱.....۳-۴-۹-۱. پاسخ اشکال.....
- ۱۰-۴-۱۰. اشکال دهم: وارد نبودن محذور اختصاص خطابات به عالمین و عدم لزوم احتیاط.....
- ۱۳۲.....
- ۱۳۴.....۳-۴-۱۰-۱. پاسخ اشکال.....
- ۱۳۵.....۳-۴-۱۱. اشکال یازدهم: وارد نبودن محذور لزوم نسیت در احکام وضعی.....
- ۱۳۷.....۳-۴-۱۱-۱. پاسخ اشکال.....
- ۱۳۸.....۳-۴-۱۲. اشکال دوازدهم: عدم وجود فارق بین عام مجموعی و عام افرادی.....
- ۱۳۸.....۳-۴-۱۲-۱. پاسخ اشکال.....
- ۱۳-۴-۱۳. اشکال سیزدهم: انحلال خطابات نسبت به کافران و گناه کاران به جهت اتمام
- حجت..... ۱۳۹.....
- ۱۴۰.....۳-۴-۱۳-۱. پاسخ اشکال.....
- ۱۴۰.....۳-۴-۱۴. اشکال چهاردهم: عدم محذور در انحلال خطاب در فرض ظرف بودن عصیان.....
- ۱۴۱.....۳-۴-۱۴-۱. پاسخ اشکال.....
- ۱۴۲.....۳-۴-۱۵. اشکال پانزدهم: عدم تعلق خطابات شرعی به کلی و عنوان.....

- ۱۴۳.....۱-۱۵-۴-۳ پاسخ اشکال
- ۱۴۴.....۱۶-۴-۳ اشکال شانزدهم: عدم امکان اجرای استصحاب حکم شرعی جزئی
- ۱۴۵.....۱-۱۶-۴-۳ پاسخ اشکال
- ۱۴۶.....۱۷-۴-۳ اشکال هفدهم: عدم سازگاری نظریه با تمرکز مصالح و مفسد بر افراد
- ۱۴۶.....۱-۱۷-۴-۳ پاسخ اشکال
- ۱۴۷.....۱۸-۴-۳ اشکال هجدهم: عدم سازگاری نظریه با فردی بودن حجیت
- ۱۴۸.....۱-۱۸-۴-۳ پاسخ اشکال
- ۱۴۹.....۱۹-۴-۳ اشکال نوزدهم: خلط بین خطاب و تکلیف در نظریه خطابات قانونیه
- ۱۴۹.....۱-۱۹-۴-۳ پاسخ اشکال
- ۱۵۰.....۲۰-۴-۳ اشکال بیستم: لغویت شمول خطابات نسبت به عاجز
- ۱۵۰.....۱-۲۰-۴-۳ پاسخ اشکال
- ۱۵۰.....۲۱-۴-۳ اشکال بیست و یکم: محذور تکلیف به ما لایطاق
- ۱۵۱.....۱-۲۱-۴-۳ پاسخ اشکال
- ۲۲-۴-۳ اشکال بیست و دوم: عدم صرف الوجودی بودن اطلاق در موضوع قوانین شرعی
- ۱۵۱.....
- ۱۵۲.....۱-۲۲-۴-۳ پاسخ اشکال
- ۱۵۲.....۲۳-۴-۳ اشکال بیست و سوم: شخصی بودن لسان بسیاری از تکالیف شرعی
- ۱۵۲.....۱-۲۳-۴-۳ پاسخ اشکال
- فصل چهارم: پیامدها و آثار نظریه خطابات قانونیه** ..... ۱۵۴
- ۱-۴-۱. پیامدهای نظریه خطابات قانونیه در دانش اصول فقه** ..... ۱۵۵
- ۱۵۵.....۱-۱-۴ حل مشکل فعلی بودن دو امر متراحم

- ۱۵۵.....۱-۱-۱-۴. مبانی مختلف در این مساله.....
- ۱۵۷.....۲-۱-۱-۴. حل مساله از راه ترتب.....
- ۱۵۹.....۳-۱-۱-۴. دلیل قائلین به ترتب.....
- ۱۶۰.....۴-۱-۱-۴. اشکال مرحوم آخوند خراسانی (ره) بر ترتب.....
- ۱۶۱.....۵-۱-۱-۴. اشکال محقق نائینی (ره) بر مرحوم آخوند (ره).....
- ۱۶۱.....۶-۱-۱-۴. اشکال حضرت امام (ره) بر کلام مرحوم نائینی (ره).....
- ۱۶۲.....۷-۱-۱-۴. حل مشکل بر اساس نظریه خطابات قانونیه.....
- ۱۶۹.....۲-۱-۴. عدم اشتراط ابتلاء در تنجیز علم اجمالی.....
- ۱۷۳.....۳-۱-۴. حل اشکال جمع بین حکم واقعی و ظاهری.....
- ۱۷۴.....۱-۳-۱-۴. پاسخ مشهور به شبهه عدم امکان جمع میان حکم واقعی و ظاهری.....
- ۱۷۵.....۲-۳-۱-۴. پاسخ به شبهه از طریق نظریه خطابات قانونیه.....
- ۱۷۷.....۴-۱-۴. اتحاد طلب و ارده و رفع اشکال تکلیف کفار به فروع.....
- ۱۷۷.....۱-۴-۱-۴. کلام اشاعره.....
- ۱۷۸.....۲-۴-۱-۴. دلیل اشاعره.....
- ۱۷۸.....۳-۴-۱-۴. پاسخ مرحوم آخوند به اشکال.....
- ۱۷۹.....۴-۴-۱-۴. حل اشکال از طریق نظریه خطابات قانونیه.....
- ۱۸۰.....۲-۴. پیامدهای نظریه خطابات قانونیه در فقه عبادات.....**
- ۱۸۰.....۱-۲-۴. اطلاق اشتراط نماز به طهور.....
- ۱۸۲.....۲-۲-۴. صحت وضو در صورت تراحم با واجب اهم.....
- ۱۸۳.....۳-۲-۴. صحت نماز در ضیق وقت.....

- ۱۸۳.....۴-۲-۴. بطلان نماز با نجاست حتی در فرض جهل.....
- ۱۸۴.....۵-۲-۴. صحت روزه غیر مندور در فرض وجوب روزه مندور.....
- ۱۸۵.....۶-۲-۴. شمول تکالیف شرعی نسبت به کفار.....
- ۱۸۶.....۷-۲-۴. استقرار وجوب حج بر جاهل و غافل از تحقق استطاعت.....
- ۳-۴. پیامدهای نظریه خطابات قانونیه در فقه معاملات..... ۱۸۷**
- ۱۸۷.....۱-۳-۴. صحت معامله در فرض غیر مقدر بودن شروط ضمن عقد.....
- ۱۹۰.....۲-۳-۴. حل برخی از اشکالات وارد بر صحت معاملات کودکان.....
- ۱۹۱.....۳-۳-۴. ثبوت خیار در عقود جائز.....
- ۱۹۳.....۴-۳-۴. صحت عقد اجاره منافی با عقد اجاره اول اجیر.....
- ۱۹۴.....۵-۳-۴. صحت اجاره در مواجهه با عذر خاص.....
- ۱۹۴.....۶-۳-۴. اثبات ضمان در مورد صبی ممیز بنا بر مسلک انتزاع احکام وضعی از احکام  
تکلیفی.....
- ۱۹۶.....
- ۱۹۸.....۷-۳-۴. لزوم فحص از مالک مال مجهول المالك.....
- ۴-۴. پیامدهای نظریه خطابات قانونیه در فقه سیاسی..... ۲۰۰**
- ۲۰۰.....۱-۴-۴. رویکرد جامعه‌گرا در مقابل نگاه فردگرا.....
- ۲۰۲.....۲-۴-۴. لزوم اقدام بر تاسیس حکومت الهی حتی با شک در قدرت.....
- ۲۰۶..... نتایج پژوهش.....**
- ۲۱۰..... فهرست منابع.....**



## مقدمه

### ۱. بیان مسأله

از مهم‌ترین مباحث مطرح در دانش اصول فقه، مباحث مربوط به منظومه حکم‌شناسی می‌باشند. این مباحث در طول تاریخ تحولات و تطورات علم اصول فقه، با فراز و نشیب‌هایی مواجه شده‌اند، به گونه‌ای که در برخی زمان‌ها مورد عنایت و اهتمام برخی از اصولیین بوده‌اند، و در برخی زمان‌های دیگر اهتمام کافی به آن‌ها صورت نگرفته است. البته در ادوار گذشته، مباحث مربوط به حکم‌شناسی در متون فقهی و اصولی، در قالب فصل مستقلی مورد بحث قرار نگرفته بودند، بلکه به مناسبت‌های گوناگون در کلمات فقها و اصولیین، مطرح گردیده و برخی از احکام آن ذکر می‌شده است.

اما در زمان حاضر و در نگاه اصولیان معاصر، این مباحث مورد توجه بیشتری قرار گرفته‌اند، به گونه‌ای که در نگاه برخی از اصولیون معاصر، ساختار ارائه شده برای مباحث علم اصول، بر اساس حکم شرعی تنظیم شده است.

در نگاه این عده مسائل علم اصول بر دو قسم هستند. بخشی از مباحث در ضمن مباحث مربوط به «دلالت» گنجانده می‌شوند، و بخشی دیگر از مباحث علم اصول، مرتبط با مباحث «حکم و شئون آن» می‌باشند. در این تقسیم‌بندی، مباحث حکم، محدود در چند مسأله مختصر نیست، بلکه این مباحث به تمام فصول علم اصول قابل سرایت است. به عنوان نمونه، مسائلی همچون مسأله ی مقدمه واجب، مسأله ضد، مسأله اقتضای نهی برای فساد، مسأله اجتماع امر و نهی، مسأله اجزاء، حقیقت نسخ، مسأله استصحاب عدم ازلی، مبحث انسداد، جمع بین حکم ظاهری و واقعی و حقیقت حکم ظاهری و اشکالات مربوط به آن، حقیقت تکلیف، بعضی از تنبیهات استصحاب مانند بحث از حکم وضعی و تکلیفی و بحث بقای شرایع سابقه، بحث امکان تصویر جامع اعمی و صحیحی، حقیقت انشاء به لحاظ منشأ، حقیقت معنی حرفی و اسمی، تداخل اسباب و مسببات، ملازمه بین حکم عقلی و شرعی و بیان حقیقت ملازمه، مبحث اعتبار، حقیقت اعتبار و شئون عقلایی و شرعی آن، حقیقت سیره‌ی عقلانی و احکام ارتکازی غیر مدوّن نزد عقلا، حقیقت وجوب، حرمت، صحت و سایر احکام، و مفاهیم حجیت، تنجیز و تعذیر، تحت عنوان مباحث «حکم و شئون آن» قرار می‌گیرد. در نگاه این دسته از اصولیین، فرایند بحث در حکم و مراحل

حکم، متعلق حکم، ارتباط یک حکم با سایر احکام و بررسی اقسام حکم، در واقع مرتبط با بحث از قانون، متن آن و دامنه‌ی قوانین در عالم اعتبار است. بنابراین، بحث در حکم بما هو هو و در عالم خاص خود، هیچ گونه ربطی با بحث دلالت و عالم الفاظ و معنای ذهنی ندارد، بلکه ارتباط شدیدی با علم قانون و اصول قانون و قانون‌گذاری دارد.<sup>۱</sup>

در میان مباحث مطرح در منظومه حکم‌شناسی، مبحث شناسایی حقیقت حکم شرعی و کیفیت تعلق آن به مکلفین، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است، چرا که تا حقیقت حکم شرعی و کیفیت تعلق آن به مکلفین، مورد تحلیل و شناسایی قرار نگیرد، نمی‌توان سایر مباحث مرتبط با حکم شرعی را مورد تدقیق و تحلیل قرار داد. مشهور اصولیین شیعه، در رابطه با چگونگی تعلق حکم شرعی به مکلفین، قائل به نظریه انحلال شده‌اند. مطابق نظریه انحلال، اگرچه حکم با یک خطاب صادر شده و یک انشاء دارد، لکن به تعداد مصادیق موضوع و متعلق، حکم منحل می‌گردد. مثلاً چنانچه شارع مقدس بفرماید: "اَکْرَم کُلِّ عَالَمٍ" گویا برای اکرام هر دانشمندی، وجوب مستقلی انشاء کرده است، هر چند این وجوبات متعدد با یک انشاء بیان شده‌اند.<sup>۲</sup> در مقابل، امام خمینی (ره) ضمن ردّ نظریه انحلال، نظریه جدیدی را در تفسیر احکام شرعیه مطرح نمودند که امروزه به نظریه "خطابات قانونیه" مشهور گشته است. این نظریه، که از نوآوری‌های امام راحل (ره) می‌باشد، پیامدهای فراوانی را در دانش فقه و اصول در پی خواهد داشت و به تعبیر برخی از بزرگان، بارقه‌ای ملکوتی بوده که حلال بسیاری از معضلات فقهی و اصولی خواهد بود.<sup>۳</sup>

## ۲. ضرورت تحقیق

اهمیت و گستره پیامدهای این نظریه، دلیلی بر ضرورت بحث‌های علمی و پژوهشی پیرامون این نظریه می‌باشد. این نظریه به عنوان مبنائی کلان در تفسیر حکم شرعی و نحوه تعلق آن به مکلفین، در

۱. محمد سند، "نگاهی جدید به مباحث علم اصول"، پژوهش‌های اصولی، ۲ و ۳ (۱۳۸۱ و ۱۳۸۲): ۱۰۱-۱۰۳.

۲. جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، چاپ

اول، قم: مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام، ۱۴۲۶، ج ۱ ص ۶۸۶.

۳. سید مصطفی موسوی خمینی، تحریرات فی الأصول، چاپ اول، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی قدس سره، ۱۴۱۸، ج

حیطه‌های مختلف فقه، از جمله در فروع فقه عبادات، فقه معاملات، و فقه سیاسی دارای آثار متعددی می‌باشد. کما این که این نظریه در دانش اصول فقه نیز پیامدهای متعددی از خود به جای می‌گذارد، و مشکلات متعددی را در این دانش مرتفع می‌سازد. لذا ضروریست که به ابعاد مختلف این نظریه و پیامدهای مختلف آن پرداخته شود.

### ۳. هدف از تحقیق

در این رساله بر آن هستیم تا با نگاه دقیق‌تر و همه‌جانبه‌ای به بررسی این نظریه، مبانی، دلایل، و نقدهای وارد بر آن پردازیم و در حد توان، برخی از پیامدها و آثار این نظریه را در ساحت‌های فقه عبادات، فقه معاملات، فقه سیاسی و دانش اصول فقه تبیین نماییم.

### ۴. سؤال اصلی

رساله حاضر درصدد پاسخگویی به این سؤال اصلی است:

تبیین صحیح نظریه خطابات قانونیه، چه بوده و مبادی، مبانی، دلایل و پیامدهای این نظریه در ساحت‌های دانش فقه و اصول چه می‌باشد؟

### ۵. سؤالات فرعی

- ۱- نظریه خطابات قانونیه بر پایه کدام مبادی و مبانی شکل گرفته است؟
- ۲- ایده رقیب این نظریه چه بوده، و مشهور چه دلایلی برای آن ذکر نموده‌اند؟
- ۳- اشکالات وارد بر این نظریه و نقد این اشکالات چه می‌باشد؟

### ۶. فرضیه‌ها

#### فرضیه سؤال اصلی:

نظریه خطابات قانونیه متضمن این مطلب است که غالب خطابات شرعی، خطاباتی کلی بوده که متوجه عموم مخاطبین می‌باشند. از نظر امام خمینی (ره) این نحوه از خطابات شرعی، با تعدد مخاطبان، به خطابات متعدّد منحلّ نمی‌گردند، و حکم در آن‌ها بر روی عناوین کلی رفته و به حالات و عوارض خارجی مکلفین نظر ندارد. برای اثبات این نظریه دلایل متعددی همچون وجدان، رویه عقلا در قانون‌گذاری، ظهور الفاظ خطابات، وحدت ملاک در انشاء

و اخبار، و وحدت ملاک در احکام تکلیفی و وضعی ذکر شده است. نظریه خطابات قانونیه آثار و پیامدهای متعددی را در دانش فقه و اصول فقه، به دنبال دارد. آثار این نظریه را می توان در مباحثی مانند مسأله ضدّ، عدم شرطیت ابتلاء در تنجّز علم اجمالی، صحت معامله در فرض غیر مقدور بودن شروط ضمن عقد، حل برخی از اشکالات وارد بر صحت معاملات کودکان، ثبوت خیار در عقود جائز و ... یافت.

### فرضیه سوالات فرعی:

- ۱- نظریه خطابات قانونیه، بر پایه فهم صحیح از مسائل: تعلق احکام به طبایع، تفسیر صحیح اطلاق و عموم و تفاوت آن‌ها از یکدیگر، تفسیر صحیح مراتب حکم، و فهم صحیح رویه‌های عرفی در قانون گذاری، شکل گرفته است.
- ۲- مشهور اصولیین شیعه، در رابطه با چگونگی تعلق حکم شرعی به مکلفین، قائل به نظریه انحلال شده‌اند. مطابق نظریه انحلال، اگرچه حکم با یک خطاب صادر شده و یک انشاء دارد، لکن به تعداد مصادیق موضوع و متعلق، حکم منحلّ می گردد. برای اثبات این نظریه به ظهور عرفی خطابات شرعی، و اقتضای برخی از آیات، تمسک شده است.
- ۳- اشکالات متعددی از جانب محققان معاصر، بر این نظریه وارد شده است، لکن به نظر می رسد تمامی این ایرادات قابل پاسخ می باشند.

### ۷. روش تحقیق

ما در این رساله جهت نیل به اهداف مذکور، با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی و با استفاده از داده‌های کتابخانه‌ای، علاوه بر بررسی کتب فقهی و اصولی و تقریرات دروس امام راحل، همچون «کتاب الطهاره، انوار الهدایه، کتاب البیع، تهذیب الاصول، معتمد الاصول، جواهر الاصول، تنقیح الاصول، و تهذیب الاصول»، دلائل ردّ و اثبات این نظریه را که در کلمات سائر محققین و فقها مطرح شده است، مورد توجه قرار داده‌ایم. در این رساله به طور ویژه به نظرات حضرات آیات شبیری زنجانی، محمد فاضل لنکرانی، مکارم شیرازی، سبحانی، مددی موسوی، و محمد مومن توجه شده است.